

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СВІТОВОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

DOI : 10.33274/2079-4762-2022-52-2-9-19

JEL: F21, F29

УДК 332.13(477)

Бочарова Ю. Г.,
д-р екон. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг, Україна,
e-mail: bocharova@donnuet.edu.ua

Чернега О. Б.,
д-р екон. наук,
професор

e-mail: chernega@donnuet.edu.ua

Кожухова Т. В.,
д-р екон. наук,
доцент

e-mail: kozhuhova@donnuet.edu.ua

Іщенко О. В.
провідний економіст

Інститут економіки промисловості НАН України,
м. Київ, Україна,
e-mail: ischenko80@gmail.com

СПЕЦІАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗОНИ: СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ В СВІТІ

UDC 332.13(477)

Bocharova Yu. G.,
Grand PhD in Economic Sciences,
Associate Professor

Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University
of Economics and Trade, Kryvyi Rih, Ukraine,
e-mail: bocharova@donnuet.edu.ua

Chernega O. B.,
Grand PhD in Economic Sciences,
Professor

e-mail: chernega@donnuet.edu.ua

Kozhuhova T. V.,
Grand PhD in Economic Sciences,
Associate Professor

e-mail: kozhuhova@donnuet.edu.ua

Ishchenko O. V.,
Senior Lector

Institute of Industrial Economics, National Academy of
Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine,
e-mail: ischenko80@gmail.com

SPECIAL ECONOMIC ZONES: STATE AND FEATURES OF THE DEVELOPMENT IN THE WORLD

Мета. Аналіз стану та особливостей розвитку спеціальних економічних зон в світі.

Методи. У процесі дослідження використано такі методи та прийоми пізнання: теоретичне узагальнення і порівняння, аналіз і синтез, індукція та дедукція, групування.

Результати. Установлено, що у 1975–2018 рр. кількість країн світу, у яких створено спеціальні економічні зони, збільшилася більше, ніж в 5 разів, а кількість спеціальних економічних зон — більше, ніж у 67 разів. Станом на 2018 рік в світі нараховувалося майже 5400 спеціальних економічних зон у 147 країнах. Установлено, що розвиток СЕЗ в світі має хвилеподібний характер, ідентифіковано три основні хвилі розвитку СЕЗ в світі: перша хвиля — 90-ті рр. ХХ століття; друга хвиля — перша декада ХХІ століття; третя хвиля — друга половина другої декади ХХІ століття. Установлено, що розвиток СЕЗ в світі характеризується суттєвими країновими та макрорегіональними асиметріями та диспропорціями. Найбільш активно СЕЗ розвиваються, у країнах, що розвиваються. На частку країн зазначеної групи припадає 88,6 % від загальної кількості

© Ю. Г. Бочарова, О. Б. Чернега, Т. В. Кожухова, О. В. Іщенко, 2022

СЕЗ, що створено в світі, 95,1 % — СЕЗ в світі, що знаходяться у процесі розробки, 99 % СЕЗ, що планується створити в світі. Визначено, що у групі країн, що розвиваються, макрорегіоном, де найбільш активно розвиваються СЕЗ, є Азія. На Азію припадає 75,2 % від загальної кількості СЕЗ, створених у світі або майже 85 % СЕЗ, що створено в країнах, що розвиваються; 78 % від загальної кількості СЕЗ, що знаходяться в процесі розробки в світі, або 82,3 % СЕЗ, що знаходяться в процесі розробки в країнах, що розвиваються; майже 83 % від загальної кількості СЕЗ, що планується створити в світі, або 83,5 % від загальної кількості СЕЗ, що планується створити у країнах, що розвиваються. Азія як макрорегіон характеризується суттєвими асиметріями розвитку СЕЗ. Найбільш активний розвиток СЕЗ спостерігається в країнах Східної Азії. Так, на країни Східної Азії припадає 65,4 % від загальної кількості СЕЗ, що функціонують в країнах Азії або 49,1 % від загальної кількості СЕЗ, що функціонують в світі. Найбільшими центрами розвитку СЕЗ є Китай та Індія. Площа більшості СЕЗ, що функціонували в світі у 2018 р., варіювалася у межах 100.1–500 га. Майже 2/3 СЕЗ, що функціонувало в світі у 2018 р., можна ідентифікувати як багатогалузеві СЕЗ або СЕЗ без спеціалізації. Визначено, що в масштабах світу СЕЗ засвідчують свою ефективність, діяльність СЕЗ в різних країнах світу, навіть в окремих регіонах однієї країни, характеризується суттєвими відмінностями рівнів ефективності. Успішний розвиток СЕЗ має місце тоді, коли урядами застосовується стратегічний підхід до формування рамок політики, програм розвитку СЕЗ, враховуються конкурентні переваги та можливості простору, де створюються СЕЗ, враховуються вимоги сталого розвитку, реалізується комплекс заходів, спрямованих на розвиток зв'язків СЕЗ із усіма галузями національної економіки тощо.

Ключові слова: спеціальні економічні зони, розвиток, розвинені країни, країни, що розвиваються, транзитивні економіки, типізація СЕЗ.

Постановка проблеми. Результати досліджень міжнародного руху капіталу [1–3] об'єктивно доводять, що у XXI столітті країни продовжують активно конкурувати між собою за можливість залучення міжнародного приватного капіталу, використовуючи при цьому широкий перелік інструментів підвищення інвестиційної привабливості, серед яких одним із найбільш поширених є спеціальні економічні зони.

Спеціальні економічні зони (СЕЗ) — це складний та багатоаспектний феномен, що охоплює різні за розміром, спеціалізацією, просторовим положенням та призначенням території, об'єкти, що характеризуються спеціальним режимом ведення господарської діяльності та спеціальним юридичним статусом, покликані забезпечити імпульс до розвитку, позитивні соціально-економічні зрушення, підвищення інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності країн та регіонів, де вони створюються та функціонують.

Станом на 2022 рік у світі створено та успішно функціонують понад 5000 СЕЗ, країни світу активно використовують СЕЗ для вирішення широкого кола завдань, у т. ч. підвищення інвестиційної привабливості, в той час, як в Україні, відповідно до даних ЮНКТАД [1, 2], немає жодної СЕЗ (відповідно до даних Міністерства економіки України, в Укра-

їні функціонує 11 СЕЗ: «Азов», «Донецьк», «Закарпаття», «Інтерпорт Ковель», «Курорт-тополіс Трускавець», «Миколаїв», «Порто-франко», «Порт Крим», «Рені», «Славутич», «Яворів» [4]), втратили чинність ряд нормативно-правових актів, що визначали та регламентували діяльність СЕЗ, натомість було введено поняття «функціональний тип території» [5], розвиток СЕЗ в Україні як інструменту підвищення конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості тощо викликає багато дискусій, адже функціонування СЕЗ в Україні часто пов'язують із корупційними схемами, сприймають як неефективну форму просторової організації бізнесу.

Беручи до уваги все зазначене вище, стан та особливості розвитку СЕЗ в світі в цілому, так і в окремих його макрорегіонах, країнах, у т. ч. Україні, становить значний науковий та практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Незважаючи на активний розвиток СЕЗ в світі, їх порівняно високий рівень ефективності в світі та низький рівень ефективності в Україні, питання розвитку СЕЗ в Україні та світі не привертають значної уваги української наукової спільноти. Результати видачі за пошуковим запитом «спеціальні економічні зони», «вільні економічні зони» у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадсько-

го містять усього 18 документів, більшість з яких датуються 2011–2016 рр. [6], лише 4 — 2017–2020 рр. [7–10]; у Національному репозитарії академічних текстів — усього 17 документів, більшість із яких датуються 2001–2010 рр., лише 4 — 2012–2017 рр. [11]. У той же час, науковий інтерес до теорії та практики функціонування спеціальних економічних зон світової наукової спільноти не тільки не зменшується із плином часу, а й суттєво зростає, про що об'єктивно свідчить кількість робіт, що індексуються в базі Scopus, у яких зустрічається словосполучення «спеціальна економічна зона» у 1999–2022 рр. Так, протягом періоду, що аналізується, кількість відповідних публікацій в базі Scopus збільшилася на 7730 одиниць — з 1103 одиниць у 1999 році до 8833 одиниць у 2022 році, у т. ч. у 2015–2022 рр. —

на 4330 одиниць — з 4503 одиниць у 2015 році до 8833 одиниць у 2022 році [12].

Таким чином, на сучасному етапі розвитку наукової думки в Україні питання функціонування та розвитку СЕЗ потребують подальшого дослідження, актуалізації.

Мета статті полягає у аналізі стану та особливостей розвитку спеціальних економічних зон в світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчать результати аналізу досліджень ЮНКТАД [1–3], у 1975–2018 рр. кількість країн світу, у яких створено спеціальні економічні зони збільшилася більше, ніж в 5 разів, а кількість спеціальних економічних зон — більше, ніж у 67 разів. Станом на 2018 рік в світі нараховувалося майже 5400 спеціальних економічних зон у 147 країнах (табл. 1).

Таблиця 1

Кількісні показники розвитку спеціальних економічних зон у світі
(складено авторами на основі даних [1, 2])

Роки	Кількість країн із СЕЗ	Кількість СЕЗ
1975	29	79
1986	47	176
1995	73	500
1997	93	845
2002	116	3000
2006	130	3500
2008	135	н/д
2014	н/д	4300
2018	147	5400
Абсолютне відхилення	118	5321

У 1975–2018 рр. фіксувався сталий тренд на збільшення як кількості країн із СЕЗ, так і збільшення кількості самих СЕЗ. Разом із тим, можна констатувати, що аналіз динаміки показників кількості країн із спеціальними економічними зонами та кількості спеціальних економічних зон протягом періоду, що аналізується, дозволяє виділити декілька періодів — хвиль, в межах яких зростання зазначених показників відбувалося найбільш динамічно. Так, перша хвиля — 90-ті рр. ХХ століття — найбільше зростання значень показників кількості країн із СЕЗ та кількості СЕЗ порівняно із попереднім періодом фіксувалося у 1997 р. У 1997 р. кількість країн із СЕЗ збільшилася на 64 одиниці, а кількість СЕЗ — на 798 одиниць. Друга хвиля — перша декада

ХХІ століття — найбільше зростання значень показників кількості країн із СЕЗ та кількості СЕЗ порівняно із попереднім періодом фіксувалося у 2002 р. У 2002 році кількість країн із СЕЗ збільшилася на 101 одиниці, а кількість СЕЗ — на 3453 одиниці. Третя хвиля — друга половина другої декади ХХІ століття — найбільше зростання значень показників кількості країн із СЕЗ та кількості СЕЗ порівняно із попереднім періодом фіксувалося у 2018 р. У 2018 році кількість країн із СЕЗ збільшилася на 12 одиниць, а кількість СЕЗ — на 1100 одиниць (табл. 1).

Хвилеподібний розвиток СЕЗ у ХХ-ХХІ столітті пов'язаний із особливостями розвитку нормативно-правового забезпечення СЕЗ у світі, в межах якого зафіксовано певні

Таблиця 2

**Розвиток нормативно-правового забезпечення функціонування СЕЗ у світі
(складено авторами на основі даних [1, 2])**

Історичний період		Кількість країн	Перелік країн, у яких було вперше розроблено інституційне підґрунтя розвитку СЕЗ
XIX століття		1	Швейцарія
XX століття	20–30 рр.	2	США, Уругвай
	40–50 рр.	5	Ліберія, Багамські острови, Бразилія, Колумбія, Панама
	60–70 рр.	23	Єгипет, Маврикій, Сенегал, Індія, Індонезія, Йорданія, Республіка Корея, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Шрі-Ланка, Сирійська Арабська Республіка, Тайвань, Таїланд, Чилі, Домініканська Республіка, Гренада, Гватемала, Гаїті, Гондурас, Ямайка, Мексика, Нікарагуа
	80–90 рр.	58	Польща, Алжир, Бурунді, Кабо Верде, Камерун, Джибуті, Демократична Республіка Конго, Гана, Кенія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Марокко, Намібія, Нігерія, Сейшельські острови, Південна Африка, Судан, Того, Туніс, Зімбабве, Бангладеш, Китай, Іран, Ісламська Республіка, Ірак, Північна Корея, Кувейт, Пакистан, Палестина, Туреччина, Об'єднані Арабські Емірати, В'єтнам, Ємен, Фіджі, Антигуа і Барбуда, Аргентина, Беліз, Болівія, Коста-Рика, Куба, Еквадор, Сальвадор, Парагвай, Перу, Сент-Люсія, Тринідад і Тобаго, Венесуела, Білорусь, Боснія і Герцеговина, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Чорногорія, росія, Сербія, Туркменістан, Україна, Узбекистан
XXI століття	2000–2010 рр.	27	Японія, Ангола, Бенін, Кот д'Івуар, Еритрея, Габон, Гамбія, Мавританія, Мозамбік, Сьєрра-Леоне, Танзанія, Замбія, Камбоджа, Лаос, Ліван, Монголія, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Албанія, Азербайджан, Грузія, Косово, Північна Македонія, Таджикистан
	2010 — дотепер	12	Есватіні, Ефіопія, Гвінея, Руанда, Уганда, Бруней Даруссалам, Мальдіви, М'янма, Непал, Тимор-Лешті, Кайманові острови, Вірменія

фіскальні, митні, торговельні та інвестиційні стимули зазначених територій (табл. 2).

Країни почали активно розробляти законодавство щодо спеціальних економічних зон у 60–90 рр. XX століття; пік такої активності прийшовся саме на 80–90 рр. У 80–90-х рр. XX століття було розроблено та вперше запроваджено нормативно-правове підґрунтя функціонування СЕЗ у 58 країнах, у т. ч. й в Україні. В цілому ж першою країною, у якій, відповідно до даних ЮНКТАД, було розроблено інституційне підґрунтя (нормативно-правова база) функціонування СЕЗ є Швейцарія. У XXI столітті фіксується розвиток відповідного нормативно-правового забезпечення у 39 країнах, більшу частину з яких становлять країни Африки.

Станом на 2018 рік розвиток СЕЗ в світі характеризується суттєвими країновими та макрорегіональними асиметріями та диспропорціями (табл. 3).

Найбільш активно СЕЗ розвиваються, у країнах, що розвиваються. На частку країн за-

значеної групи припадає 88,6 % від загальної кількості СЕЗ, що створено в світі, 95,1 % — СЕЗ в світі, що знаходяться у процесі розробки, 99 % СЕЗ, що планується створити в світі. Активний розвиток СЕЗ у країнах, що розвиваються, пов'язаний із тим, що більшість із зазначених країн розглядають СЕЗ як інструмент, за допомогою якого можливо частково нівелювати недоліки інвестиційного клімату. Для порівняння на розвинені країни світу припадає лише 6,9 % від загальної кількості СЕЗ, що функціонують в світі, 1,1 % СЕЗ, що знаходяться у процесі розробки; на транзитивні економіки — 4,4 % від загальної кількості СЕЗ, що функціонують в світі, 3,8 % СЕЗ, що знаходяться у процесі розробки, 1 % від загальної кількості СЕЗ, що планується створити.

У групі країн, що розвиваються, макрорегіоном, де найбільш активно розвивається СЕЗ, є Азія. Так, станом на 2018 рік в Азії створено та функціонують 4046 СЕЗ, 371 СЕЗ знаходилося у процесі розробки, 419

Таблиця 3

Асиметрії та диспропорції розвитку СЕЗ в світі (складено та розраховано авторами на основі даних [1, 2])

Просторова характеристика	Кількість СЕЗ, одиниць			Кількість СЕЗ, %		
	функціонує	У процесі розробки	Планується створити	функціонує	У процесі розробки	Планується створити
Світ	5383	474	507	100	100	100
Розвинені країни	374	5	-	6,9	1,1	0,0
Європа	105	5	-	2,0	1,1	0,0
Північна Америка	262	-	-	4,9	0,0	0,0
Країни, що розвиваються	4772	451	502	88,6	95,1	99,0
Азія	4046	371	419	75,2	78,3	82,6
Східна Азія	2645	13	-	49,1	2,7	0,0
Китай	2543	13	-	47,2	2,7	0,0
Південно-Східна Азія	737	167	235	13,7	35,2	46,4
Південна Азія	456	167	184	8,5	35,2	36,3
Індія	373	142	61	6,9	30,0	12,0
Західна Азія	208	24		3,9	5,1	0,0
Африка	237	51	53	4,4	10,8	10,5
Країни Латинської Америки та Карибського басейну	486	28	24	9,0	5,9	4,7
Транзитивні економіки	237	18	5	4,4	3,8	1,0

СЕЗ планувалося створити. Таким чином, на Азію припадає 75,2 % від загальної кількості СЕЗ, створених у світі, майже 85 % СЕЗ, що створено в країнах, що розвиваються; 78 % від загальної кількості, що створено в світі, або 82,3 % СЕЗ, що знаходяться в процесі розробки в країнах, що розвиваються; майже 83 % від загальної кількості СЕЗ, що планується створити в світі, або 83,5 % від загальної кількості СЕЗ, що планується створити у країнах, що розвиваються. Для порівняння, на країни Латинської Америки та Карибського басейну у 2018 році припадало 4,4 % від загальної кількості СЕЗ, що функціонують у світі, або 10,2 % загальної кількості СЕЗ, що функціонують у країнах, що розвиваються, 10,8 % від СЕЗ, що знаходяться в процесі розробки в світі, або 6,2 % загальної кількості СЕЗ, що знаходяться у процесі розробки в країнах, що розвиваються, 10,5 % від СЕЗ, що планується створити в світі, або 4,8 % від загальної кількості СЕЗ, що планується створити у країнах, що розвиваються; на країни Африки — 9 % від загальної кількості СЕЗ, що функціонують

у світі, або 5 % загальної кількості СЕЗ, що функціонують у країнах, що розвиваються, 5,9 % від СЕЗ, що знаходяться в процесу розробки в світі, або 11,3 % загальної кількості СЕЗ, що знаходяться у процесі розробки в країнах, що розвиваються, 4,7 % від СЕЗ, що планується створити в світі, або 10,6 % від загальної кількості СЕЗ, що планується створити у країнах, що розвиваються.

Азія як макрорегіон також характеризувався суттєвими асиметріями розвитку СЕЗ. Найбільш активний розвиток СЕЗ спостерігався в країнах Східної Азії. Так, на країни Східної Азії припадало 65,4 % від загальної кількості СЕЗ, що функціонувало в країнах Азії або 49,1 % від загальної кількості СЕЗ, що функціонувало в світі. Для порівняння, на країни Південно-Східної Азії припадає 18,2 % та 13,7 % відповідно, країни Південної Азії — 11,3 % та 8,5 % відповідно, країни Західної Азії — 5,1 % та 3,9 % відповідно (табл. 3).

У 2018 році ідентифікуються 2 світові центри розвитку СЕЗ: Китай (Східна Азія) та Індія (Південна Азія). Так, у 2019 році у Китаї функціонувало 2543 СЕЗ ще 13 знаходилося

у процесі розробки, що відповідало 62,9 % від загальної кількості СЕЗ в Азії, 96 % загальної кількості СЕЗ, що функціонують в країнах Східної Азії, 3,5 % СЕЗ, що планується створити в Азії, 100 % — в Східній Азії; у Індії функціонувало 373 СЕЗ, 142 СЕЗ знаходилися у процесі розробки, 61 СЕЗ планувалося створити, що відповідало 9,2 % загальної кількості СЕЗ в Азії або майже 82 % СЕЗ Південної Азії, 3,5 % СЕЗ, що знаходилися у процесі розробки в Азії або 85 % СЕЗ, що знаходилися у процесі розробки в південній Азії, 1,5 % СЕЗ, що планується створити в Азії або 33 % СЕЗ, що планується створити в Південній Азії відповідно. Крім того, відповідно до даних ЮНКТАД, СЕЗ активно розвиваються в таких країнах Азії, як Філіппіни, Туреччина, Тайланд, Республіка Корея, ОАЕ, Малайзія, Бангладеш, Камбоджа. Найбільшими центрами розвитку СЕЗ у країнах, що розвиваються, Латинської Америки та Карибського басейну є Домініканська республіка (73 СЕЗ), Нікарагуа (52 СЕЗ), Коста Ріка (49 СЕЗ), Гондурас (39 СЕЗ), Колумбія (39 СЕЗ); Африки — Кенія (61 країна), Нігерія (38 країн), Ефіопія (18 країн), Камерун (9 країн). Найбільшими центрами розвитку СЕЗ в межах транзитивних економік є: росія (130 СЕЗ), Північна Македонія (15 СЕЗ), Сербія (14 СЕЗ), Казахстан (10 СЕЗ), Косово (9 СЕЗ). В межах розвинених країн виділяють такі центри розвитку СЕЗ, як: США (262 СЕЗ у 2019 році), Польща (21 СЕЗ), Литва (16 СЕЗ), Хорватія (11 СЕЗ), Болгарія (9 СЕЗ).

Сучасні країни світу також суттєво різняться за розмірами СЕЗ, що функціонують на їх теренах.

Площа більшості СЕЗ, що функціонувало в світі у 2018 р., варіювалася у межах 100.1–500 га. Так, у 2018 році кількість СЕЗ в світі, площа яких відповідала зазначеним параметрам, становила 1518 одиниць. Для порівняння, кількість СЕЗ в світі, площа яких становила 0–20 га — 713 одиниць, 20.1–100 га — 556 одиниць, 500.1–1 000 га — 837 одиниць.

У розвинених країнах у 2018 році переважали СЕЗ, площа яких була більше, ніж 1000 га; у країнах, що розвиваються — 100.1–500 га; у транзитивних економіках — 20.1–100 га. Крім того, у країнах, що розвиваються, фіксувалися певні макрорегіональні особливості домінуючих типів СЕЗ (за розмірами). Так, в Азії та Африці переважали СЕЗ, площа яких

становила 100.1–500 га, у країнах Латинської Америки та Карибського басейну — 20.1–100 га (табл. 4). У країнах, що розвиваються, транзитивних економіках, існує також практика створення спеціальних зон для окремих підприємств («free points»). Так, станом на 2018 р. такі «free points» створені в 16 країнах, що розвиваються, в 1 транзитивній економіці.

СЕЗ, що функціонують в світі, суттєво різняться за спеціалізацією. Виділяють 4 основні типи СЕЗ за зазначеною ознакою:

- логістичні хаби (Logistics hubs (FTZs)), що зазвичай розташовуються в межах великих промислових міст — фокусуються на забезпеченні розвитку комерційних, складських та логістичних послуг, наданні послуг, пов'язаних із розвитком зовнішньої торгівлі, зберіганням, реекспортом в аеропортах, морських портах та на кордонах;

- багатогалузеві СЕЗ або СЕЗ без спеціалізації (Multi-activity SEZs) — покликані забезпечити розвиток промисловості;

- спеціалізовані СЕЗ (Specialized SEZs) — фокусуються на певних секторах, галузях промисловості, що характеризуються порівняно найвищою доданою вартістю, значним потенціалом включення або покращення позиції у глобальному ланцюгу вартості;

- інноваційні СЕЗ (Innovation-driven SEZs) — фокусуються на забезпеченні промислової модернізації, розвитку нових високотехнологічних галузей промисловості.

Проведений аналіз стану та особливостей розвитку СЕЗ в світі на основі даних ЮНКТАД, дає підстави констатувати, що більшість СЕЗ, що функціонувало в світі у 2018 р., можна ідентифікувати як багатогалузеві СЕЗ або СЕЗ без спеціалізації. На частку зазначеного різновиду СЕЗ припадає 62,2 % від загальної кількості СЕЗ в світі. Така ситуація була обумовлена тим, що даний різновид СЕЗ переважає в країнах, що розвиваються, на частку яких припадає лівова частка загальної кількості СЕЗ, що функціонують у світі, країни, що розвиваються активно здійснюють промисловий розвиток, мають на меті включення або покращення позиції в глобальному ланцюгу вартості.

У розвинених країнах СЕЗ здебільшого виконують роль логістичного хаба (90,6 % від загальної кількості СЕЗ розвинених країн). У транзитивних економіках — спеціалізовані економічні зони (табл. 5).

Таблиця 4

Особливості розвитку СЕЗ (за розміром) в світі
(складено авторами на основі даних [1, 2])

Просторова характеристика	Одиниці виміру	Типізація СЕЗ за розмірами					
		0–20 га	20.1–100 га	100.1–500 га	500.1–1 000 га	Більше, ніж 1000 га	Немає інформації
Світ	од	713	556	1518	837	658	1101
	% ¹	13,2	10,3	28,2	15,5	12,2	20,5
Розвинені країни	од	8	9	10	7	18	322
	% ²	2,1	2,4	2,7	1,9	4,8	86,1
Країни, що розвиваються	од	691	512	1 477	819	621	652
	% ²	14,5	10,7	31,0	17,2	13,0	13,7
Азія	од	609	387	1 414	804	583	249
	% ²	15,1	9,6	34,9	19,9	14,4	6,2
Африка	од	7	18	32	10	15	155
	% ²	3,0	7,6	13,5	4,2	6,3	65,4
Країни Латинської Америки та Карибського басейну	од	75	107	31	5	21	247
	% ²	15,4	22,0	6,4	1,0	4,3	50,8
Транзитивні економіки	од	14	35	31	11	19	127
	% ²	5,9	14,8	13,1	4,6	8,0	53,6

Примітка: 1 — частка від загальної кількості СЕЗ, що функціонують у світі; 2 — частка від загальної кількості СЕЗ, що функціонують у відповідній групі країн чи макрорегіоні.

Таблиця 5

Особливості розвитку СЕЗ (за спеціалізацією) в світі
(складено авторами на основі даних [1, 2])

Просторова характеристика	Одиниці виміру	Типізація СЕЗ за спеціалізацією			
		Логістичний хаб	Багатогалузеві СЕЗ або СЕЗ без спеціалізації	Спеціалізовані	Інноваційні
Світ	од	452	3346	1294	291
	% ¹	8,4	62,2	24,0	5,4
Розвинені країни	од	339	32	3	0
	% ²	90,6	8,6	0,8	0,0
Країни, що розвиваються	од	107	3233	1152	280
	% ²	2,2	67,7	24,1	5,9
Азія	од	62	2644	1066	274
	% ²	1,5	65,3	26,3	6,8
Африка	од	н/д	н/д	н/д	н/д
	% ²	-	-	-	-
Країни Латинської Америки та Карибського басейну	од	43	375	62	6
	% ²	8,8	77,2	12,8	1,2
Транзитивні економіки	од	6	81	139	11
	% ²	2,5	34,2	58,6	4,6

Примітка: 1 — частка від загальної кількості СЕЗ, що функціонують у світі; 2 — частка від загальної кількості СЕЗ, що функціонують у відповідній групі країн чи макрорегіоні

Країнові та макрорегіональні відмінності у розвитку СЕЗ різних типів обумовлені тим, що цілі, що переслідують країни, що відносяться до різних груп (розвинених країн,

країн, що розвиваються, транзитивних економік), створюючи СЕЗ, а отже і домінуючі в економіках різновиди СЕЗ суттєво розрізняються. Так, розвинені країни, створюючи СЕЗ, перш за все, мають на меті створення ефективних платформ для формування нових складних міжнародних ланцюгів поставок, недопущення суттєвих економічних дисбалансів (регіональних, структурних тощо); країни, що розвиваються, та країни із транзитивною економікою, створюючи СЕЗ, керуються значно ширшим переліком цілей, що визначаються з огляду на досягнутий рівень соціально-економічного розвитку, у т. ч. стимулювання промислового розвитку, забезпечення розвитку сектору послуг, розвиток нових високотехнологічних галузей, розвиток інноваційного потенціалу економіки, інтеграція в ланцюги вартості та покращення положення в них тощо. Так, країни, що розвиваються, та транзитивні економіки, що характеризуються рівнем доходу вище за середній, створюючи СЕЗ намагаються вирішити такі проблеми, як розвиток сфери послуг, розвиток нових високотехнологічних галузей, розвиток інноваційного потенціалу, а отже їх СЕЗ створюються та функціонують у вигляді інноваційних зон, спеціалізованих зон, орієнтованих на галузі або сегменти, що створюють значну додану вартість, зони послуг. Країни, що розвиваються, та транзитивні економіки, що характеризуються рівнем доходу нижче за середній, створюючи СЕЗ намагаються вирішити такі проблеми, як: модернізація промисловості, інтеграція в глобальні ланцюги вартості та покращення положення в них, розвиток технологій, що призводить до того, що їх СЕЗ функціонують та створюються у вигляді спеціалізованих зон, що фокусуються на тих галузях, секторах, де створюється найбільша додана вартість, інтегровані в глобальні ланцюги вартості, зон послуг. Країни, що розвиваються, та транзитивні економіки, що характеризуються низьким рівнем доходу, створюючи СЕЗ намагаються вирішити такі проблеми, як: стимулювання промислового розвитку та забезпечення диверсифікації економіки, подолання недоліків інвестиційного клімату, здійснення економічних реформ, спрямованих на структурну перебудову економіки, розвиток інфраструктури, забезпечення зайнятості та нарощення експорту, а отже

створюють багатогалузеві СЕЗ або СЕЗ без спеціалізації.

Як свідчать досліджень ЮНКТАД, незважаючи на те, що в масштабах світу СЕЗ засвідчують свою ефективність, діяльність СЕЗ в різних країнах світу і навіть у різних регіонах однієї країни характеризується суттєвими відмінностями у рівні ефективності.

Контент-аналіз джерел [1–3, 7–10] дає підстави стверджувати, що ефективний розвиток СЕЗ має місце тоді, коли урядами застосовується стратегічний підхід до формування рамок політики, програм розвитку СЕЗ; створено ґрунтовну нормативно-правову базу та інститути регулювання СЕЗ; враховуються конкурентні переваги та можливості простору, де створюються СЕЗ; враховуються вимоги сталого розвитку; реалізується комплекс заходів, спрямованих на розвиток зв'язків СЕЗ із усіма галузями національної економіки; підприємства, що функціонують у СЕЗ, можуть отримати вигоду від мережевого ефекту та ефекту масштабу тощо.

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі розвитку СЕЗ в світі активно розвиваються, що знаходить відображення у зростанні кількості самих СЕЗ (у 1975–2018 рр. кількість СЕЗ зросла більше, ніж у 67 разів) та кількості країн, в яких вони створюються та функціонують (у 1975–2018 рр. кількість країн, в яких створюються та функціонують СЕЗ, зросла більше, ніж у 5 разів). Установлено, що розвиток СЕЗ в світі має хвилюватись характер, ідентифіковано три основні хвилі розвитку СЕЗ в світі: перша хвиля — 90-ті рр. XX століття; друга хвиля — перша декада XXI століття; третя хвиля — друга половина другої декади XXI століття. Установлено, що розвиток СЕЗ в світі характеризується суттєвими країновими та макрорегіональними асиметріями та диспропорціями. Найбільш активно СЕЗ розвиваються, у країнах, що розвиваються. На частку країн зазначеної групи припадає 88,6 % від загальної кількості СЕЗ, що створено в світі, 95,1 % — СЕЗ в світі, що знаходяться у процесі розробки, 99 % СЕЗ, що планується створити в світі. Визначено, що у групі країн, що розвиваються, макрорегіоном, де найбільш активно розвивається СЕЗ, є Азія. На Азію припадає 75,2 % від загальної кількості СЕЗ, створених у світі, майже 85 % СЕЗ, що створено в країнах, що розвиваються; 78 % від загаль-

ної кількості, що створено в світі, або 82,3 % СЕЗ, що знаходяться в процесі розробки в країнах, що розвиваються; майже 83 % від загальної кількості СЕЗ, що планується створити в світі, або 83,5 % від загальної кількості СЕЗ, що планується створити у країнах, що розвиваються. Азія як макрорегіон характеризується суттєвими асиметріями розвитку СЕЗ. Найбільш активний розвиток СЕЗ спостерігається в країнах Східної Азії. Так, на країни Східної Азії припадає 65,4 % від загальної кількості СЕЗ, що функціонують в країнах Азії або 49,1 % від загальної кількості СЕЗ, що функціонують в світі. Найбільшими центрами розвитку СЕЗ є Китай та Індія. Площа більшості СЕЗ, що функціонували в світі у 2018 р., варіювалася у межах 100.1–500 га. 2/3 СЕЗ, що функціонувало в світі у 2018 р., можна ідентифікувати як багатогалузеві СЕЗ або СЕЗ без спеціалізації. Визначено, що ефективний розвиток СЕЗ має місце тоді, коли урядами застосовується стратегічний підхід до формування рамок політики, програм розвитку СЕЗ; створено ґрунтовну нормативно-правову базу та інститути регулювання СЕЗ; враховуються конкурентні переваги та можливості простору, де створюються СЕЗ; враховуються вимоги сталого розвитку; реалізується комплекс заходів, спрямованих на розвиток зв'язків СЕЗ із усіма галузями національної економіки; підприємства, що функціонують у СЕЗ, можуть отримати вигоду від мережевого ефекту та ефекту масштабу тощо.

Список літератури

1. World Investment Report 2019. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/WIR2019_CH4.pdf. (дата звернення: 20.12.2022).
2. The Universe of Special Economic Zones (SEZs). URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2019_annex_table_21.xlsx. (дата звернення: 20.12.2022).
3. World Investment Report 2022. URL: <https://unctad.org/webflyer/world-investment-report-2022>. (дата звернення: 20.12.2022).
4. Міністерство економіки України. Основні показники по СЕЗ. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9a321bee-7eaf-48c9-8888-1933f263a96d&title=OsnovniPokaznikiPoSez> (дата звернення: 20.12.2022).

5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>. (дата звернення: 20.12.2022).

6. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua>. (дата звернення: 20.12.2022).

7. Підоричева І. Ю. Спеціальні економічні зони: світова практика, досвід та альтернативна концепція для України. *Економіка промисловості*. 2020. № 1. С. 5–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econprg_2020_1_3 (дата звернення: 20.12.2022).

8. Гомольська В. В. Спеціальні економічні зони: зарубіжний досвід формування і функціонування. *Наукові записки*. 2018. № 2. С. 90–102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2018_2_12 (дата звернення: 20.12.2022).

9. Кузнєцова Н. В., Бабич О. А. Спеціальні економічні зони як механізм залучення ПІІ в Китай. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2020. Вип. 33(1). С. 82–86. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvumevcg_2020_33\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvumevcg_2020_33(1)_17) (дата звернення: 20.12.2022).

10. Колодинський С. Б., Захарченко О. В., Заєць М. А. Вільні економічні зони в сучасній системі зовнішньоекономічних зв'язків. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2019. Т. 18, вип. 3. С. 70–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rectpu_2019_18_3_7 (дата звернення: 20.12.2022).

11. Національний репозитарій академічних текстів. URL: <https://nrat.ukrintei.ua> (дата звернення: 20.12.2022).

12. Scopus. URL: <https://www.scopus.com> (дата звернення: 20.12.2022).

References

1. World Investment Report 2019. Available at: https://unctad.org/system/files/official-document/WIR2019_CH4.pdf. (Accessed on 20 December 2022).
2. The Universe of Special Economic Zones (SEZs). Available at: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2019_annex_table_21.xlsx. (Accessed on 20 December 2022).
3. World Investment Report 2022. Available at: <https://unctad.org/webflyer/world-investment-report-2022>. (Accessed on 20 December 2022).

4. *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. Osnovni pokaznyky po SEZ* [Ministry of Economy of Ukraine. Main indicators for SEZ]. Available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9a321bee-7eaf-48c9-8888-1933f263a96d&title=OsnovniPokaznikiPoSez>. (Accessed on 20 December 2022).
5. *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zasad derzhavnoi rehionalnoi polityky ta polityky vidnovlennia rehioniv i terytorii»* [The Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Basics of State Regional Policy and the Policy of Reconstruction of Regions and Territories»]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>. (Accessed on 20 December 2022).
6. *Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky]. Available at: <http://www.nbuv.gov.ua>. (Accessed on 20 December 2022).
7. Pidorycheva, I. Yu. (2020). *Spetsialni ekonomichni zony: svitova praktyka, dosvid ta alternatyvna kontseptsia dlia Ukrainy* [Special economic zones: world practice, experience and an alternative concept for Ukraine]. *Ekonomika promyslovosti* [Economy of industry], vol. 1. pp. 5–30. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2020_1_3. (Accessed on 20 December 2022).
8. Homolska, V. V. (2018). *Spetsialni ekonomichni zony: zarubizhnyi dosvid formuvannia i funktsionuvannia* [Special economic zones: foreign experience of formation and functioning]. *Naukovi zapysky* [Proceedings], vol. 2. pp. 90–102. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2018_2_12. (Accessed on 20 December 2022).
9. Kuznietsova, N. V., Babych, O. A. (2020). *Spetsialni ekonomichni zony yak mekhanizm zaluchennia PII v Kytai* [Special economic zones as a mechanism for attracting FDI to China]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo* [Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and world economy] vyp. 33(1), pp. 82–86. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvu-umevcg_2020_33\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvu-umevcg_2020_33(1)_17). (Accessed on 20 December 2022).
10. Kolodynskyi, S. B., Zakharchenko, O. V., Zaiets, M. A. (2019). *Vilni ekonomichni zony v suchasni systemi zovnishnoekonomichnykh zvyazkiv* [Free economic zones in the modern system of foreign economic relations]. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia* [Market economy: modern management theory and practice], vol. 3. pp. 70–85. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rectpu_2019_18_3_7. (Accessed on 20 December 2022).
11. *Natsionalnyi repozytarii akademichnykh tekstiv* [National repository of academic texts]. Available at: <https://nrat.ukrintei.ua>. (Accessed on 20 December 2022).
12. Scopus. Available at: <https://www.scopus.com>. (Accessed on 20 December 2022).

Objective. The objective of the present research is an analysis of the state and features of the development of special economic zones in the world.

Methods. The following methods and techniques of cognition were used in the research process: theoretical generalization and comparison, analysis and synthesis, induction and deduction, grouping.

Results. It was established that in 1975–2018, the number of countries in the world in which special economic zones were created increased more than 5 times, and the number of special economic zones — more than 67 times. As of 2018, there were almost 5,400 special economic zones in 147 countries. It was established that the development of SEZs in the world has a wave-like character, three main waves of the development of SEZs in the world were identified: the first wave — the 90s of the XX century; the second wave — the first decade of the 21st century; the third wave — the second half of the second decade of the 21st century. It was established that the development of SEZs in the world is characterized by significant national and macro-regional asymmetries and disproportions. SEZs are developing most actively in developing countries. The countries of the specified group account for 88.6 % of the total number of SEZs created in the world, 95.1 % — SEZs in the world that are in the process of development, 99 % of SEZs that are planned to be created in the world. It was determined that in the group of developing countries, Asia is the macro-region where SEZs are most actively developing. Asia accounts for 75.2 % of the total number of SEZs created in the world or almost 85 % of SEZs created in developing countries; 78 % of the total number of SEZs under development in the world, or 82.3 % of SEZs under development in developing countries; almost 83 % of the total number of SEZs planned to be established in the world, or 83.5 % of the total number of SEZs planned to be established in developing countries. Asia as a macro-region is characterized by significant asymmetries

in SEZ development. The most active development of SEZ is observed in the countries of East Asia. Thus, East Asian countries account for 65.4 % of the total number of SEZs operating in Asian countries or 49.1 % of the total number of SEZs operating in the world. The largest centers of SEZ development are China and India. The area of most SEZs operating in the world in 2018 varied between 100.1 and 500 hectares. Almost 2/3 of the SEZs operating in the world in 2018 can be identified as multi-sector SEZs or SEZs without specialization. It was determined that on a global scale SEZs prove their effectiveness, the activity of SEZs in different countries of the world, even in individual regions of the same country, is characterized by significant differences in the levels of efficiency. Successful development of SEZs takes place when governments apply a strategic approach to the formation of policy frameworks, SEZ development programs, take into account competitive advantages and opportunities of the space where SEZs are created, take into account the requirements of sustainable development, and implement a set of measures aimed at developing SEZ connections with all branches of the national economy, etc.

Key words: special economic zones, development, developed countries, developing countries, transitive economies, SEZ typification.

Надійшла до редакції 21.12.2022

DOI : 10.33274/2079-4762-2022-52-2-19-29

JEL : M11, G33

УДК 338.314 : 338.124.4

Іванова Н. С.,
д-р екон. наук,
доцент

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг,
Україна,
e-mail: ivanova@donnuet.edu.ua

Лижник Ю. Б.,
старший викладач

e-mail: lyzhnyk_ub@donnuet.edu.ua

ТЕОРЕТИКО-АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ КРИЗИ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

UDC 338.314 : 338.124.4

Ivanova N. S.,
Grand PhD in Economic sciences,
Associate Professor

Mykhailo Tuhon-Baranovskyi Donetsk National University
of Economics and Trade,
Krivyi Rih, Ukraine,
e-mail: ivanova@donnuet.edu.ua

Lyzhnyk Yu. B.,
Senior Lecturer

e-mail: lyzhnyk_ub@donnuet.edu.ua

THEORETICAL AND ANALYTICAL STUDY OF THE INFLUENCE OF THE CRISIS ON THE ACTIVITIES OF THE ENTERPRISE

Мета. Метою даної статті є теоретико-аналітичне дослідження впливу кризи на діяльність підприємства для визначення ключових проблеми та сфер виникнення криз промислового підприємства.

Методи. Для досягнення визначеної мети застосовувалися метод синтезу, теоретико-аналітичний метод, метод аналізу, горизонтальний аналіз, вертикальний аналіз, метод статистичних порівнянь, метод узагальнення, методи індукції та дедукції, метод трендового аналізу, методи оцінки ймовірності банкрутства, метод таксономічного аналізу.

Результати. Теоретико-аналітичне дослідження особливостей сучасних криз дозволило з'ясувати, що кризи останніх років на мікрорівні викликані зовнішніми чинниками, окрім того,

© Н. С. Іванова, Ю. Б. Лижник, 2022